

Albina NEČAK LÜK

JEZIKOVNA IDENTITETA IN JEZIKOVNO NAČRTOVANJE PRI SLOVENCIH

Ko govorimo o identiteti, govorimo o tem, kako dojemamo in razumemo sebe in druge. Ob tem ne gre pozabiti, da tudi percepcija drugih o naši identiteti vpliva na naše pojmovanje samih sebe. Iz te perspektive se nam jezik kaže v določenih komplementarnih nizih: Kot sredstvo sporazumevanja je hkrati tudi način izražaja samega sebe. Je oblika kulturne identitete, ob kateri je marsikdaj postavljen enačaj z narodno/ narodnostno identiteto, v zadnjem času pa se v slovenskih razmerah čedalje bolj pogosto pojavlja kot simbol nacionalne (državne) identitete. Je sredstvo družbene kohezije na eni in razločevanja na drugi strani.

Dokler bo ena od značilnosti človeške družbe razslojenost, lahko predvidevamo, da se bo ob etnični raznolikosti pojavljala tudi jezikovna. V etnično segmentirani družbi se jezik pojavlja v dvojni vlogi: kot simbol etničnega poenotenja skupnosti ter kot instrument, s pomočjo katerega bo skupnost uveljavljala svojo samopodobo nasproti drugim etnijam, bodisi v smeri soočanja z drugimi ali ob vključevanju potencialov sodelovanja.

Jezikovno politiko ali jezikovno načrtovanje razumemo kot politiko določene družbe na področju jezika. Obsega vsa stališča in odločitve družbene skupnosti do jezikovnih sredstev, ki jih ta ima na razpolago, pa naj gre za posamezne jezike in njihove zvrsti, ali samo za en jezik in njegove zvrsti in podzvrsti (Bugarski 1986). Jezikovno načrtovanje torej obsega odnos in ukrepanje določene družbe do jezikovnega repertoarja, ki je na razpolago njenim članom (Škiljan 1988). Pri tem je zlasti v ospredju težnja po vplivanju na jezikovne *oblike* javnega sporazumevanja. Hkrati pa ne gre zanemariti pomembnega vidika jezikovnega načrtovanja, namreč vplivanja družbe na oblikovanje zavesti o teh jezikovnih oblikah in govornih mrežah. V ta namen je na razpolago vrsta institucionaliziranih postopkov, ki usmerjajo *izbiro* jezikovnih sredstev v javni rabi. V jezikovno načrtovanje so bolj ali manj neposredno, odvisno pač od naravnosti modela jezikovnega načrtovanja v določeni družbi, vključeni vsi pomembni kanali javne komunikacije ter vsi socializacijski mediji. Zaradi tega je učinek jezikovnega načrtovanja večplasten, ne sega le na področje javne komunikacije, temveč tudi v zasebno, neformalno sfero. Na ta način se vpliv jezikovne politike razteza tudi na govorni repertoar posameznika. Bolj kot v enojezikovnih družbah (če je v današnjem mobilnem in komunikacijsko tesno povezanem svetu o takšnih družbah sploh še mogoče govoriti) je vpliv jezikovne politike na govorno vedenje in jezikovni repertoar posameznika očiten na stičnih jezikovnih območjih; pripadniki narodnih manjšin opuščajo jezik etnije, v katero so vrojeni, prav zaradi zanemarjanja njihovih jezikovnih potreb v procesu jezikovnega načrtovanja.

Cilj jezikovnega načrtovanja je ustvarjanje in izpopolnjevanje jezika. V proces načrtovanja se vključujeta dva dopolnjujoča se in glede na izid načrtovanja prekri-

vajoča se postopka, načrtovanje *statusa* jezika in načrtovanje jezikovnega *korpusa* (*tkiva*).¹

V enojezičnih družbah - se izbira in s tem vzpostavitev določenih razmerij opravi med prostorsko razporejenimi narečji. V družbah, ki združujejo več etnij in s tem več jezikov, pa se vzpostavlja hierarhično razmerje med različnimi jeziki. Določen jezik dobi kot sredstvo javnega sporazumevanja, višji, pomembnejši, lahko bi rekli tudi zahtevnejši položaj kot ostali. S tem se opravi tudi diferenciacija med rojenimi govorniki posameznih jezikov oziroma njihovih zvrsti. Govorniki podrejenih jezikov oziroma oddaljenih narečij so s tem prisiljeni k drugačnemu jezikovnemu obnašanju v javnem sporazumevanju kakor govorniki izbranih jezikovnih oblik.

Nosilci obeh aspektov načrtovanja se običajni ne pokrivajo. Načrtovanje korpusa ali standardizacija je prvenstveno v rokah lingvistov in strokovnjakov drugih z jezikom povezanih medstrokovnih disciplin. Z načrtovanjem statusa se sicer ukvarjajo tudi jezikoslovci, vendar predvsem posredno. V skrajni točki je izbira sredstva javnega sporazumevanja vendarle v domeni odločanja politike. V mnogih primerih so odločitve postavljene mimo dognanj lingvističnega raziskovanja, mnogokrat pa tudi mimo jezikovne stvarnosti določene družbe.

Oba postopka imata identifikacijsko razsežnost oziroma vplivata na kvaliteto izražanja enične zavesti in na zavest samo. Sta pomembna elementa pri vzpostavljanju oziroma usihanju etnolingvistične vitalnosti etnij.

Iz zgoraj povedanega je razvidno, da jezikovna politika obsega tudi delovanje v odnosu do tistih jezikovnih sredstev, ki niso sprejeta za formalno rabo ali ne dosegajo stopnje standarda. Omejevanje dostopov do kanalov javnega (formalnega) sporazumevanja je eden od pristopov v delovanju jezikovne politike.

Če je eksplicitno načrtovanje statusa posameznih jezikov v določeni družbi v rokah političnih dejavnikov, ki imajo sredstva in moč postaviti tudi pravni okvir oziroma uzakoniti doseg posameznih jezikov v javni rabi, pa je območje vplivanja na stališča govorcev do lastnega in drugih jezikovnih sredstev v rokah družbenih elit, ki s pomočjo različnih socializacijskih medijev (šole, javnih občil, kulturnih ustanov) oblikujejo predstavo javnosti o vlogi, pomenu in vrednosti posameznih jezikov/ narečij v določeni družbi.

¹ Načrtovanje statusa jezika oziroma jezikov pomeni družbeno usmerjeno uravnavanje sporazumevalne učinkovitosti jezikovnih sredstev v javni komunikaciji. Gre za segment jezikovne politike, ki je namenjen vzpostavljanju družbenih razmerij, odnosov med jeziki (in/oziroma njihovimi zvrstmi), ki jih določena družba uporablja v vsakdanjem sporazumevanju. Bistvo tega dela jezikovnega načrtovanja zadeva izbiro tistega (ali tistih) jezikovnih sredstev (jezikov ali jezikovnih zvrsti), ki bodo prisotni v javni komunikaciji, bodo torej spoznani kot primerni za rabo v različnih kanalih javnega sporazumevanja (izobraževanje, mediji, javna uprava, sodišča, itd).

Načrtovanje korpusa ali jezikovnega tkiva pomeni izpopolnjevanje strukture jezika. V ta postopek je zajeto usposabljanje izbranega jezikovnega sredstva za opravljanje funkcije sredstva javnega sporazumevanja. Običajno gre za izbiro določenega narečja kot podlage za oblikovanje norme oziroma jezikovnega standarda. Postopki normiranja jezika oz. standardizacija vključuje več faz: opisovanje, predpisovanje, razvijanje, sprejemanje širitev, gojitev, vrednotenje in preurejanje, itd. (Haugen 1980).

POGLED NA JEZIKOVNO NAČRTOVANJE PRI SLOVENCIH PRED LETOM 1919

Premišljanja o jezikovnih sestavinah identitete Slovencev ne morejo mimo vloge jezika in kulture pri oblikovanju slovenskega ljudstva v moderni narod. Ta je bila podčrtana v praktično vseh prispevkih, ki so se te tematike lotevali. Kontinuiteto v razvoju jezikovne kulture, ki jo je moč opazovati od prvih pisnih virov preko kratkotrajne rabe slovanskega bogoslužnega jezika v Panoniji (in v Velikomoravski državi), Trubarjevega izbora enega od osrednjih slovenskih narečij kot podlage za književno normo, preko prosvetljenstva in preporda do velikega meta romantike in moderne, je spremljala tudi jezikovna praksa, ki je skozi stoletja postajala vse bolj razčlenjena in kompleksna (Pogorelec 1979).

Nastajanje besedil v jeziku ljudstva pomeni del splošnega trenda v tedanji Evropi, del težnje približati mu božjo besedo. V primeru slovenskega jezika je treba podčrtati pomembno dejstvo, da so se rojeni govornici slovenskega jezika, v začetku zlasti posamezni duhovniki, ki so oblikovali slovenska besedila za potrebe bogoslužja, razmeroma zgodaj zavedli pomena jezika in se lotili načrtovanja jezikovnega tkiva. Kasneje so se jim pridružili tudi pisci posvetnih besedil. Na načrtovanje statusa slovenskega jezika pa so imeli manjši, le posredni vpliv. Zato je šteti kot srečno okoliščino, da so sicer tujerodne oblasti uvidele potrebo po oblikovanju slovenske jezikovne norme in že od samih začetkov tudi podprle napor slovenskih ustvarjalcev pri oblikovanju slovenske književne norme. Že Trubarjevo prvo izbiro podlage za jezikovno normo so podprle vidne osebnosti in ustanove cerkvene in državne oblasti, škof Vergerij (četudi s pridržki), ljubljanski protestantski cerkveni odbor, kranjski deželni stanovi. Primer sprejemanja predlagane norme je legalizacija Dalmatinovega prevoda Biblije, ki jo je posredno legalizirala revizijska komisija, sestavljena iz zastopnikov kranjskih, koroških, in štajerskih deželnih stanov (Dular 1988). Kasneje je po posredovanju škofa Hrena dovoljenje za javno rabo biblije dal papež. Kasnejši primeri sodelovanja oblasti pri sprejemanju oz. zavračanju književnojezikovne norme segajo v prvo polovico 19. stoletja, ko so bili ob sodelovanju vplivnih posameznikov zavrnjeni poskusi uvajanja novih pisav, dajničice² in metelčice.³ Izrazit primer uzakonjanja jezikovne norme je "pokroviteljstvo" avstrijskega ministrstva za uk in bogočastje nad Slovenskim pravopisom Levca, itd. (Dular 1988).

Na tem mestu se zdi umestno opozoriti na pomembno funkcijo države pri jezikovnem načrtovanju: kljub omenjeni formalni podpori vidnih osebnosti, se namreč pravorečna norma (in skladenjska in leksikalna) dolgo ni mogla uskladiti, ker je država ni predpisala (Toporišič, 1979). Načrtovanje statusa, zlasti oblikovanje pravne podlage rabe slovenskega jezika v formalnih govornih položajih, je bilo pretežni del njihove zgodovine v rokah tujih držav, v katerih so Slovenci živeli. Država, zlasti nacionalna, pač ureja razmerja med jeziki jezikovnih skupnosti na svojem področju v prvi vrsti v prid jezika prevladujoče etnije. Pri načrtovanju statusa in korpusa jezikov na stičnih jezikovnih območjih oziroma v večnarodnostnih

² 1824.

³ 1825.

državah gre za medsebojno prepleten proces, v katerem je razvoj jezika (norme) v dobršni meri odvisen od družbenih oziroma pravnih možnosti, ki določajo obseg in naravo njegovih funkcij. Vrednotenje posameznega jezika - v očeh rojenih govorcev in drugojezičnih - pa je tesno povezano z njegovim sociolingvističnim položajem.

Politično podrejenost slovenskega življa na poselitvenem etničnem ozemlju je skozi zgodovino spremljala še neugodna razporeditev socialne strukture: višji družbeni sloji (plemstvo, kasneje meščanstvo in izobraženci) so po pravilu izvirali iz tujejezičnih skupnosti, prebivalstvo podeželja pa je bilo v ogromni večini slovensko.⁴ Slovenski jezik je bil omejen pretežno na podeželje in zaradi družbenega položaja rojenih govorcev slovenščine - slovenščino so označevali kot jezik kmeta ter hlapcev in dekel - ni imel svetlih perspektiv, da bi bil sprejet kot primerno sredstvo za občevanje v javnih govornih položajih. Prostorska in statusna zamejenost slovenskega jezika, ki mu je dajala predznak jezika nižjega ljudstva, je nudila malo možnosti za narodnostno socializacijo. Za primerjavo z današnjim časom glede razmerja slovenskega jezika do večjih jezikov, zlasti do angleškega, je zanimiv nekakšen letargičen odnos dela tedanjega slovenskega izobraženstva do slovenskega jezika, ki naj bi ga bilo treba zaradi majhne koristnosti čimprej pozabiti in odpraviti (Prunk 1992, 22).

Ob tem ne gre pozabiti, da je bilo jezikovno načrtovanje v rokah politično in po družbeni strukturi močnejše, nadrejene etnije, ki je svoj jezik vse bolj uspešno postavljala ob bok latinščini in tako razširjala funkcije za nemški jezik ter mu na ta način omogočala položaj visokega jezika nasproti jezikom drugih etnij, ki so bivale na istem poselitvenem območju (slovanski jeziki, madžarski, italijanski). Nemški jezik je tako na večjem delu slovenskega etničnega ozemlja že v prvi polovici 18. stol. dosegel pomemben položaj v javni upravi, na obrobjih se mu je pridružila italijanščina in nato še madžarščina. Javna raba deželnih jezikov in torej tudi slovenskega v upravi je bila povsem utalitarne narave. Omejena je bila na izdajanje posameznih predpisov, ki naj bi jih ljudstvo razumelo.

Pomemben trenutek v načrtovanju statusa slovenskega jezika pomeni uvajanje splošne šolske obveznosti. Četudi je splošna šolska uredba omenjala le nemški jezik, so v nenemških deželah dopustili pouk v maternem jeziku. Zdelo se je, da bo s pomočjo materinščine mogoče doseči učni smoter: posredovati znanje širokim kmečkim slojem in jih izobraziti, ter na ta način pospešiti gospodarski razvoj. Ob tem so imeli neprecenljivo vlogo slovenski prosvetljenci, ki so prepričali oblasti, da je v slovenskih deželah mogoče uvajati osnovno šolo v slovenskem jeziku. Produkcija knjig v slovenskem jeziku v tem obdobju, in s tem uveljavljanje slovenske knjižne norme (slovnice, zbirke posvetnih pesmi, prve znanstvene zgodovine in novega prevoda svetega pisma) je zahtevi po slovenskem učnem jeziku v šolah postavilo ustrezne jezikovne temelje. Četudi gre za prehodni šolski model - slovenščino oziroma domače narečje so uporabljali v začetnih razredih, da bi olajšali dostop do nemščine kot učnega jezika - je to prvi korak slovenščine k osvajanju visokih govornih položajev. Ne gre dvomiti, da je uvedba slovenskega jezika v

⁴ Fran Zwitter: Slovenci in habsburška monarhija. V: O slovenskem narodnem vprašanju. Slovenska matica, Ljubljana 1990, str. 6.

šolo, četudi v še tako skromnem obsegu, pomembna prelomnica v razvoju in širjenju slovenske jezikove kulture ter pri narodnostni socializaciji oziroma rasti etnolingvistične vitalnosti slovenskega ljudstva. Ob pomanjkanju drugih socializacijskih medijev (razen družine in podeželskega okolja) je prisotost slovenskega jezika v šoli pomagala k uveljavljanju zavesti o povezanosti govorcev slovenskega jezika v enovito jezikovno skupnost na široki fronti ter s tem utirala pot k vseslovenski (etnični) identiteti.

Postopoma se je usmerjenost k "širokemu jezikovnemu potrošniku" izrazila tudi v razslojevanju v slovenskih pisnih besedilih in s tem v knjižni slovenščini. Ob zvrstno in slogovno zahtevnih besedilih, namenjenih zlasti izobraženemu bralcu, (ki so tipična za 16. in 17. stoletje), nastajajo v 18. stoletju t.i. *ljudska* besedila, zvrstno in slogovno bolj enostavna. "Ta besedila so bila namenjena poljudnemu izobraževanju in preprosti moralki".⁵

Bolj problematičen je bil razvoj strokovnega jezika. Ko je bilo sredi 19. stoletja slovenščini dodeljeno mesto v uradnem zakoniku AO monarhije in so imela besedila v slovenščini enakovredno, ekvivalentno vrednost originala kakor besedila v drugih jezikih AO monarhije, so nastale večje jezikovne zadrege. Pokazalo se je, da je slovenščina kot strokovni jezik še šibka in okorna, kar kaže ohlapno strokovno izrazje, okorna skladnja in slog. Brez preverjanja in primerjave z nemško inačico so ta besedila mestoma nerazumljiva.

Ob uvajanju slovenskega jezika v šole in oblikovanju slovenskega strokovnega izrazja velja omeniti še prizadevanja slovenske inteligence in kulturnikov za izdajanje časopisa v slovenskem jeziku. S časnikom "Kmetijske in rokodelske novice" (5. julija 1848), se odpre pomemben kanal javne komunikacije, ki po eni strani podpira razvoj visoke zvrsti slovenskega jezika, po drugi pa razvija zavest o sporočanski vrednosti slovenščine za vse, ki jih družijo atribut "slovenski". Časniku je treba pripisati izjemno pomembno vlogo pri jezikovni in narodnostni socializaciji Slovencev., Bil je "prva vez, ki je sklenila kranjske, štajerske, koroške in primorske Slovence..." in jih "brez večjega hrupa"... zedinila "tudi v enotni pisavi".⁶

Če je do obdobja prebujanja narodov, pa tudi kasneje, trasiranje poti slovenskemu knjižnemu jeziku občasno ovirala zlasti razgibana ustvarjalnost v pogledu izbire pokrajinskih govorov za podlago bodoči nacionalni normi, se v tem obdobju (1835-1845) pojavi ideja južnoslovsanske solidarnosti, ilirsko gibanje. To naj bi pomenilo kulturno in jezikovno spojitve Slovencev s Hrvati v en, ilirski narod z enim jezikom. Ideja je naletela na močan odpor zlasti med izobraženci. Slovenski jezik je dotlej že dosegel stanje prožne stanovitnosti (Dular 1988) in osvojil določene funkcije. Razvoj in ohranjanje slovenske individualnosti in identitete s pomočjo slovenskega jezikovnega medija se je kazalo kot naraven proces. Iz ilirskega obdobja pa je slovenščina prinesla novo črkopisno normo (grafična podoba šumnikov: č, ž, š), ki jo je po češkem vzoru vpeljal hrvaški preporodovec Ljudevit Gaj, in jo v 40. letih 19. stol. utrdila.

Ideja o južnoslovsanski solidarnosti pa s tem ni zamrla, v slovenskem političnem

⁵ Breda Pogorelec: Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1979, 3-29.

⁶ Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda, Mohorjeva založba, Celje 1993, str. 363.

slovarju je prisotna še nadaljnjih sto let in več. V jezikovnem načrtovanju se izraža kot ideja o jezikovni in etnični sorodnosti Slovencev in Hrvatov. V ekstremni inačici naj bi Slovenci bili predalpski Hrvati. Ideja o etničnem in jezikovnem poenotenju južno slovanskih narodov je v posameznih segmentih družbe na obeh straneh, na slovenski in na drugi, prisotna še skozi vso zgodovino Jugoslavije. V določenih obdobjih je bolj ali manj prikrita, občasno pa postane povsem transparentna, kakor na primer v konceptu troedinega jugoslovanskega naroda, ki ga tvorijo tri plemena, njihovi jeziki pa naj bi bili narečja njihovega skupnega jezika. Kasneje, po drugi svetovni vojni pa se je težnja po etničnem poenotenju kazala v uvedbi popisne kategorije "Jugoslovan", v položaju srbohrvaškega jezika v šoli ter v ideji skupništva, ki ga je podpiralo prizadevanje za skupna izobraževalna jedra.

POGLED NA JEZIKOVNO NAČRTOVANJE PRI SLOVENCIH MED OBEMA VOJNAMA

Ob oblikovanju nove države Jugoslavije po razpadu AO monarhije so poleg interesov posameznih držav že od samega začetka igrali pomembno vlogo interesi narodov, ki so vanjo vstopali. Zlasti Slovenci so v večnarodnostni državi etnično sorodnih narodov iskali zagotovilo za ohranjanje in razvoj slovenskega naroda, za razvijanje njegovih etničnih, kulturnih in jezikovnih značilnosti. Zanje je konec koncev to tudi razlog za oblikovanje nove države (Nečak 1995, 22-25). V večkulturni in večjezikovni stvarnosti Jugoslavije pa se je kmalu pokazalo, da se predstave posameznih, vanjo vključenih narodov, zlasti pa njihovih elit o upoštevanju individualnega razvoja posameznih etnij in sožitja med njimi močno razlikujejo. Od samega začetka skupnega življenja v novonastali državi se je kot eno pomembnih vprašanj pojavljalo vprašanje urejanja odnosov med jeziki treh konstitutivnih narodov, Hrvatov, Slovencev in Srbov. Že ob razmišljanjih o skupni državi, ko je bilo v ospredju poudarjanje njihovih skupnih potez, so Slovenci opozarjali na razlike med njimi, na relativen pomen skupnega slovanskega porekla, na specifično lastnega razvoja, ki je prinesla navezanost na drugačen kulturni krog, in na jezikovno avtonomnost.⁷ Vendar se v novi, centralistično naravnani državi govori o treh plemenih enega naroda. Na ravni jezikovne politike je centralistični koncept naroda tesno povezan s konceptom jezika: en narod en jezik in plemena, ki govorijo narečja istega jezika. Slovenci s slovenskim jezikom naj bi se po tej teoriji prej ali slej stopili v porajajoči se jugoslovanski narod. Težnja po občejugoslovanskem poenotenju je izpričana v mnogih dogajanjih v obdobju med obema vojnama, v brisanju imen konstitutivnih narodov iz imena države ob njeni dokončni postavitvi, v učnih programih in učbenikih, kjer so narodnostne posebnosti prikrite ali izbrisane, v opuščanju pojma Slovenije kot ozemelske enot, ki po letu 1922 ni več v rabi, itd.

Kljub temu se po prvi svetovni vojni začenja obdobje pospešenega razvoja slovenskega knjižnega jezika, saj so Slovenci, kljub vključenosti v širši državni okvir

⁷ Ivan Cankar: Slovenci in Jugoslovani - predavanje, Ljubljana, 13. aprila 1913. Zbrano delo, 25, DZS, Ljubljana 1976, str. 234-235.

Jugoslavije vendarle dobili več, za načrtovanje javne rabe slovenskega jezika potrebnih, zakonodajnih možnosti, za načrtovanje korpusa pa so se začele oblikovati potrebne nacionalne ustanove (Univerza v Ljubljani 1919, SAZU 1938, temeljni kamen zazgrado NUK je bil položen l.1935, etc). Nedvomno je k etničnemu in jezikovnemu poenotenju in uravnavnosti v poprej različna politično-upravna območja razdeljenih Slovencev v največji meri prispevala uvedba slovenskega knjižnega jezika v šolo.

POGLED NA JEZIKOVNO NAČRTOVANJE PRI SLOVENCIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Poprejšnja zgodovinska izkušnja narodov Jugoslavije je prinesla na površje koncept enakopravnosti narodov in narodnosti. Na retorični ravni naj bi bila kulturna in jezikovna raznolikost Jugoslavije izvir bogastva za vsako etnijo posebej in za vse skupaj. Kulturni pluralizem je ščasoma postal osnovno načelo medetničnih razmerij v Jugoslaviji. Načelo "enotnosti v različnosti" je bilo proglašeno za skupni cilj in najvišjo vrednoto. V ta okvir je bilo umeščeno načelo o enakopravnosti jezikov narodov (in narodnosti) Jugoslavije, med njimi slovenščine.

Vendar je o enakopravnosti jezika s kakšnim drugim mogoče presojati v prvi vrsti po obsegu njegove prisotnosti in javnem sporazumevanju. Prav na tem področju se je na ravni republike, pa tudi na ravni federacije uveljavljala slovenska jezikovna politika.

Po letu 1945 je bila proklamirana teza, da je že s samo uvedbo socialistične ureditve narodno vprašanje kot prioriteta izginilo z dnevnega reda.⁸ Zato naj bi za urejanje razmerij med jeziki in njihovimi funkcijami na posameznih območjih veljalo načelo spontanosti in samoureditve. Ob tem je bil zlasti vprašljiv položaj slovenskega (in makedonskega) jezika. Kljub deklarirani enakopravnosti so bile njegove funkcije omejene ne le na federativni ravni temveč tudi na ozemlju Slovenije. Srbohrvaški jezik namreč ni imel ekskluzivnega mesta samo pri sporazumevanju v organih federacije, temveč je v praksi deloval kot sredstvo sporazumevanja na vseh jezikovnih območjih države. Čeprav mu formalno vloga državnega jezika ni bila dodeljena, je zasedal določene kanale javnega sporazumevanja tudi na slovenskem jezikovnem ozemlju. Na napisnih tablah na državnih ustanovah (železnica, carina, etc) v Sloveniji so bili še v pozna šestdeseta leta ob slovenskih tudi napisi v cirilici. Na ta način je bil ustvarjen vtis, kot da gre za dvojezično območje, na katerem je tudi srbohrvaška jezikovna varianta uradni jezik. Še bolj izrazit primer prevlade srbohrvaškega jezika so bila navodil za različne proizvode, zdravila, itd., na slovenskem tržišču ter podnaslavljanje filmov. Obvezni pouk srbohrvaškega jezika v slovenskih šolah, medtem ko vse do razpada Jugoslavije ni prišlo do splošne recipročne prakse na srbohrvaških jezikovnih območjih (razen v nekaterih, s slovenskimi pobratenih mestih), pestra izbira srbohrvaških časnikov in

⁸ V komentarju k ustavi FLRJ iz leta 1946, na primer, beremo: V razmerju med republikami in zvezo so bile s prosvetnim in kulturnim razvojem posameznih narodov zadovoljene stare narodne zahteve in nacionalno vprašanje je samo od sebe izginilo s prvih mest dnevnega reda".

časopisov v Sloveniji, medtem ko je bilo slovenski časopis komaj mogoče najti v turističnih središčih, vse to je pričalo o neuravnoteženih razmerjih med jeziki narodov Jugoslavije.

Takšno stanje je izhajalo iz načela o spontanem urejanju odnosov med jeziki v večnacionalni Jugoslaviji. Podpirale pa so ga teze, da bi rušenje že (med obema vojnama) uveljavljenih privilegijev enega jezika na račun uveljavljanja ostalih jezikov lahko neugodno vplivalo na državno entonost, oziroma, da enakopravnosti jezikov v večnarodnosti skupnosti v resnici ni mogoče doseči. Centralistične težnje so tokrat opravičevali s potrebo po "prostovoljni integraciji enakopravnih narodov in jezikov". V zapisnikih beremo o razpravah o prostovoljni oziroma naravni asimilaciji kot novi kvaliteti, ki jo prinaša socialistični družbeni red.⁹ Hkrati so poudarjali vlogo srbohrvaškega jezika kot jezika najlažje komunikacije med narodi Jugoslavije, nekakšne lingue franke, s pomočjo katerega je mogoče preseči jezikovno zamejenost rojenih govorcev jezikov drugih narodov.

Na vprašljivost načela o jezikovni spontanosti so med prvimi opozorili Slovenci, saj so v vsem procesu oblikovanja svoje narodne identitete ter v prizadevanjih za lastno državnost posebej vztrajali pri ohranitvi in razvoju slovenskega jezika kot nepogrešljivega elementa svoje biti in individualnosti.

Zato se v prvi polovici šestdesetih let v Sloveniji vzpostavi široko gibanje za ureditev statusa slovenskega jezika v javni rabi, ki zaobrbe smer dotedanje jezikovne politike. Prizadevanja za ureditev statusa in razširitev funkcij slovenščine v kanalih javne komunikacije v Sloveniji in pri skupnih zadevah na federativni ravni je spremljalo nerazumevanje ne le v širšem jugoslovanskem okolju temveč tudi v sami Sloveniji. Nekateri so v tej zahtevi videli nepotrebno sprenevedanje in kaprico. Pojavljale pa so se tudi razlage o separatističnih težnjah, ki naj bi ogrožale jugoslovansko enotnost, itd. Nedotakljiva je bila zlasti jezikovna praksa v jugoslovanski armadi. Četudi je slovenščina že opravljala funkcijo jezika poveljevanja med drugo svetovno vojno in je v ta namen razvila tudi ustrezno strokovno izrazje, je srbohrvaščina v tej domeni zasedla absolutno vlogo.

Šestdeseta leta je mogoče označiti kot obdobje najbolj intenzivnega načrtovanja statusa slovenskega jezika. V Sloveniji se je do leta 1965 zvrstila vrsta pobud o urejanju položaja slovenščine na ravni federacije, v medsebojnih stikih med republikami in na območju Slovenije. Akciji za ustrezen položaj slovenščine v javnosti se je pridružila množica organizacij, združenj in občanov (SZDL, Gospodarska zbornica Slovenije, PEN, kulturni in znanstveni delavci, itd). Od pisma slovenskih pisateljev slovenski radioteleviziji dalje, z zahtevo po razširjanju sporeda v slovenskem jeziku in v prvi vrsti po osrednji informativni oddaji (TV dnevniku) v slovenskem jeziku v elitnem (večernem) času, se je izoblikoval celovit seznam jezikovnih potreb, ki ga je Ustavno sodišče SR Slovenije posredovalo skupščini Slovenije.¹⁰ Jezikovne reforme so sovpadale s siceršnjim reformiranjem jugoslovanskega gospodarskega in političnega sistema.

Praktične posledice usmerjanja jezikovne politike v Sloveniji so se pokazale že

⁹ Gradivo dokumentacije Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 1261/1.

¹⁰ Izvajanje ustavnih določb o rabi slovenščine in o enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije. Pismo Ustavnega sodišča SR Slovenije, Delo, 15. novembra 1966

leta 1965, ko je TV Slovenije začela oddajati osrednji TV dnevnik v slovenskem jeziku (Toporišič 1995, 84). Na formalni ravni je poleg vmesnih odlokov položaj in funkcije jezikov določil paket ustavnih amandmajev ob koncu šestdesetih let ter ustave (zvezna in republiške) iz leta 1974. Ustava Slovenije je opredelila slovenščino kot uradni jezik ter jezik poslovanja in javnega sporazumevanja na celotnem ozemlju Slovenije (skupaj z italijanskim oziroma madžarskim na narodnostno mešanih območjih) in v sporazumevanju na federalni ravni oziroma v komunikaciji med republikami. S tem je bila zanikana kakršnakoli posredniška vloga srbohrvaškega jezika v komunikaciji med narodi na formalni ravni.

Kljub institucionalni ureditvi razmerij med jeziki narodov Jugoslavije jezikovni nesporazumi in napetosti tudi po letu 1974 niso bile odpravljene. Srbohrvaški jezik je, kljub vztrajnim zahtevam s slovenske strani po uvedbi slovenščine kot jezika poveljevanja in dela v armadi na območju Slovenije, obdržal dominanten položaj pri vojaškem poveljevanju. Raba drugih jezikov v armadi pa je bila, v skladu z določili posebnega zakona, dopuščena pri izobraževanju in drugih dejavnostih. Da v praksi do rabe kakšnega drugega jezika v uradnih vojaških zadevah ni prišlo¹¹ dokazuje primer četvorice, ko vojaško sodišče leta 1988 v Ljubljani kljub izrecnim zahtevam ni hotelo opraviti postopka v slovenščini.

Jezikovno načrtovanje v Sloveniji se je nadaljevalo v smeri utrjevanja statusa slovenščine v javni rabi na eni strani in razvijanja korpusa, zlasti strokovnega izrazja na drugi. V tem obdobju so aktivna zlasti strokovna združenja, v prvi vrsti Slavistično društvo Slovenije, ki si prizadeva z dvig jezikovne kulture rojenih govorcev slovenskega jezika, na kar zlasti vplivajo različni mediji socializacije, med njimi v prvi vrsti šola in sredstva javnega obveščanja. Skrb za avtonomnost slovenskega jezika se v tem obdobju kaže zlasti v opozarjanju na srbohrvaške vplive, ki so posledica nove samoupravne terminologije. Strokovna opravila so koordinirali v okviru sekcije Slovenščina v javnosti pri SZDL, kjer je delovalo tudi tako imenovano jezikovno razsodišče.

JEZIKOVNO NAČRTOVANJE NA OBROBJU SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

Zunaj neposrednega vpliva osrednjih slovenskih političnih, pa tudi strokovnih ustanov pri jezikovnem načrtovanju, še zlasti pri načrtovanju statusa jezikov v stiku je po prvi svetovni vojni ostalo zajetno območje avtohtone slovenske poselitve. To se je s pridobitvijo ozemlja Primorske po drugi svetovni vojni sicer nekoliko zmanjšalo, vendar je v sosednih državah, Avstriji, Italiji in na Madžarskem, še vedno ostal zajeten del slovenskega prebivalstva. Položaj slovenščine zunaj državnih meja Slovenije je še danes pretežno neugoden: javna raba je močno okrnjena, saj v večini slovenskih območij nima optimalne pravne in institucionalne podpore; prekinjen ali nikoli vzpostavljen stik z osrednjo književno normo pa govorcem slovenskega jezika povzroča nelagodje v javnem pa tudi v zasebnem sporazumevanju.

¹¹ Izjema je morebiti dostop do sredstev obveščanja v kakšnem drugem jeziku.

Na teh območjih se kažejo jezikovno načrtovalni ukrepi in procesi v posebni luči. Na tem mestu bom opozorila le na primer sprevrženega načrtovanja avtonomnosti slovenskega jezika (a), kar so v nekaterih obdobjih skušali izrabit v raznarodovalne namene, ter na nekatere posebnosti jezikovnega načrtovanja na območju Prekmurja (b).

a) Stiki s tujim svetom in tujimi jeziki, germanskim - nemškimi na severu, romanskim - italijanskim na jugu, neindoevropskim madžarskim na vzhodu, slovanskim na vzhodu in jugovzhodu so pustili sledi ne le v govornem repertoarju govorcev posameznih narečij temveč v jezikovnem repertoarju celotne jezikovne skupnosti. Teža teh vplivov se je v posameznih pokrajinah in v posameznih obdobjih sicer različno razporejala, vendar je prizadevanje po avtonomnosti slovenščine prisotno že od postavitve zametkov knjižnojezikovne norme. Prizadevanje za avtonomnost jezika pomeni v jezikovnem načrtovanju vplivanje na zavest govorcev določenega jezika, da je njihov jezik edinstven in neodvisen od kateregakoli drugega jezika ter ustrezno preurejanje knjižnojezikovne norme, delno ali globalno v tej smeri.

Med kulturniško elito in zlasti v jezikoslovni stroki je evidentna težnja po razvijanju avtonomnosti slovenskega jezika, ki se kaže zlasti v purizmu glede tujk nemškega izvora, zlasti pa kot prizadevanje po povečevanju jezikovne razdalje napram drugim južnoslovanskim jezikom.

Na etničnem obrobju, kjer je stik z drugojezično jezikovno skupnostjo intenzivnejši (italijansko, nemško, madžarsko), pa so bili prisotni tudi drugačni trendi. Gre za prizadevanje po zmanjševanju avtonomnosti slovenskih narečij na slovenskem obrobju, zlasti na Koroškem in v Porabju. V času oblikovanja držav-narodov je dotedaj nevtralnno, vrednostno neobremenjeno nemško poimenovanje Slovencev z Windisch ter madžarsko poimenovanje z Vendi, dobilo najprej slabšalni prizvok, v času bojev za nove državne meje pa koncept vindišarstva oziroma in vendstva dobi dodatno narodno identifikacijsko dimenzijo. Nastane konstrukt vidišarskega oziroma vendskega naroda. To naj bi bili jezikovni skupnosti z drugačno etnično podlago kakor je osrednja slovenska etnija, ki je bila ta čas na poti konstituiranja v novo državno tvorbo. Teorija o Vindišarjih in Vendih kot posebnem narodu gradi na odmaknjenosti koroškega in porabskega narečja, ki sta prepleteni z nemškimi oziroma madžarskim prvinami, od knjižne slovenščine in odpira neznanstveno tezo o posebnem jeziku koroških oziroma porabskih Slovencev. Po tej teoriji naj bi bila knjižna slovenščina umetna tvorba, nerazumljiva večini koroških oziroma porabskih Slovencev. Zato naj bi jo ti zavračali. Zanimivo je, da so teorijo znanstveno utemeljevali Slovenci sami, Nemcem oziroma Madžarom prijazni, pa vendar. Ob tem velja v okviru elementov jezikovnega načrtovanja poudariti izrabljanje te jezikovne kategorije v uradnih avstrijskih popisih prebivalstva, kar je štel kot podlaga za normativno, torej statusno urejanje položaja slovenskega jezika in kot argument za zmanjševanje območja slovenskega poselitve v Avstriji, za katerega velja člen 7 Pogodbe o Avstriji.

b) Statusna razmerja med jeziki v stiku na območju Prekmurja so bila skozi zgodovino urejena tako, da so razvoj in rabo slovenskega jezika prej zavirala kakor podpirala. Dokaj neugodni so bili demografski dejavniki, pa tudi dejavniki institucionalne podpore v prid rabe slovenskega jezika, zlasti prvi slovenski manjšini v Porabju in v Radgonskem kotu. Slovenščina je v glavnem

opravljala funkcijo sredstva sporazumevanja znotraj slovenske skupnosti. Kakor v ostalih slovenskih pokrajinah družbena razmerja med jeziki v stiku na tem območju izpričujejo diglosijo, t.j. neuravnovešen jezikovni položaj, v katerem so funkcije jezikov v stiku (bolj ali manj) strogo razmejene.¹² Takšno stanje je posledica razmerij družbene moči v tem prostoru. Načrtovanje statusa jezikov v stiku na levem bregu Mure, je bilo, kakor v drugih slovenskih pokrajinah je bilo v rokah močnejših etnij, z daljšo državniško tradicijo in njihovih družbenih elit. Slovenska skupnost v Prekmurju, s svojo šibko razčlenjeno socialno strukturo ni mogla učinkoviteje (t.j. z administrativnimi posegi, kakršne si je lahko privoščila država, ki ji je določena slovenska pokrajina pripadala) vplivati na načrtovanje statusa svojega jezika.

Še nekaj je treba omeniti ob predstavitvi diglosičnega položaja pri slovenski skupnosti na levem bregu Mure. Do približno 19. stoletja gre za diglosični položaj brez dvojezičnosti. Latinščina, predvsem pa nemščina sta služili kot jezika, primerna za formalne govorne položaje. Z izjemo redkih izobražencev, je slovensko prebivalstvo v tem času v glavnem enojezično. Z narodnim prebujanjem pa se začne v ogrskem delu AO monarhije stopnjevati zahteva, naj madžarski jezik nadomesti dotedanja visoka jezika, zlasti nemščino. Postane naj jezik državne in lokalne uprave, sodstva, šolstva, skratka zasede naj vse pomembne funkcije javnega sporazumevanja. Ob tem se pojavi tudi stališče, da naj tudi ne-madžarske jezikovne skupnosti obvladajo madžarski jezik in sčasoma opustijo svojega. Zlasti v obdobju madžarskega narodnega preporoda postane to programska zahteva. Tako v prvem programu madžarskega jezikovnega gibanja (nyelvujitas) beremo: "Zaslужila si je ta blažena domovina, da tuje narodnosti, ki jih redi na svojih prsih, prevzamejo njen jezik in navade, saj se tudi ne branijo uživati njenega bogastva in njene svobode".¹³ Kasneje so madžarski zgodovinarji sami označili ta pristop do prebivalcev nemadžarskega etničnega porekla kot nacionalističen. Posledica takšnega jezikovnega načrtovanja je, da se v Prekmurju (Slovenski okroglini) ob diglosiji začne razvijati tudi dvojezičnost. (Podobno pot je šel jezikovni razvoj med Slovenci na današnjem avstrijskem Štajerskem, kjer je visoke položaje zasedal nemški jezik.) Tudi tam, kjer je slovenščini sicer bila dodeljena določena vloga, v šoli in celo v cerkvi, je šlo za t.i. prehodni (tranzitivni) model: domača govornica je bila dopuščena kot pripomoček za bolj gladek, manj boleč prehod k jeziku večinske skupnosti, torej k madžarščini. S pomočjo t.i. prehodne dvojezičnosti naj bi slovensko prebivalstvo kakor tudi prebivalstvo drugih narodnosti opustilo svoj jezik in ga zamenjalo z madžarskim. Da je bil prav to pričakovani končni izid, je bilo izrecno izpričano že v predlogu zakona o madžarskem jeziku in narodnosti (obravnaval ga je bratislavski zbor 1847-48). Ta je med drugim določal, da bo v mejah Ogrske učni jezik v javnih šolah izključno madžarski. Košut je to "trdo" varianto prehoda iz enega jezika v drugega zavrnil, češ, da ne bi bilo prav takoj uvesti

¹² Naj ob tem podam terminološko pojasnilo: Izraz "dvojezičnost" mi pomen zmožnost sporazumevanja v dveh jezikih, gre torej za lastnost posameznika. Z izrazom diglosija opredeljujem sobivanje dveh jezikov v sporazumevalni praksi določene jezikovne skupnosti; gre torej za družbeno razsežnost.

¹³ Avtor Bessenyei v delu "Jambor szandek" (Dobrohotni namen). Citirano po Kokolj, M., Horvat, B. 1977, Prekmursko šolstvo. Murska Sobota, str. 98.

madžarščine kot učnega jezika na območjih, kjer je ta popolnoma tuja.¹⁴

Madžarski jezik na tem območju (oz. nemški v Radgonskem kotu) je vlogo nadrejenega, statusno močnejšega jezika ohranil vse do konca I. svetovne vojne, ko se vzpostavijo nova statusna razmerja med etnijami na tem območju ter s tem nova statusna razmerja med jeziki v stiku.

Pomembna sprememba nastane na območju, ki je pripadlo Jugoslaviji. Na severovzhodnem obmejnem območju Prekmurja, ki je bilo poseljeno z avtohtonim madžarskim prebivalstvom, se je statusno razmerje med madžarskim in slovenskim jezikom obrnilo v prid slednjega. Prebivalstvo madžarske narodnosti je z določili Trianonske pogodbe sicer dobilo položaj narodne manjšine, ki ji pritiče določena zaščita tudi na področju rabe jezika. Vendar se je položaj madžarske manjšine v Prekmurju postopoma slabšal, predvsem na gospodarskem, pa tudi na kulturnem in jezikovnem področju. Takoj po spremembi meja jo je prizadela izguba že itak skromnega deleža izobraženstva, v prvi vrsti učiteljev, ki so odšli na Madžarsko. Restriktivno je bilo zlasti delovanje šolskih oblasti. Te so vpisovanje v madžarske oddelke najprej omogočale na zahtevo staršev. Po letu 1935 pa so v takšne oddelke vpisovali le otroke iz čistih madžarskih zakonov, kar je preverjala posebna komisija. Vztrajno manjšanje števila oddelkov z madžarskim učnim jezikom je bila očitna posledica takšnega asimilacijskega pritiska.¹⁵

Po letu 1919 so Slovenci v Sloveniji postali večinski narod, slovenščina pa nadrejen, večinski jezik v razmerju do nemškega in madžarskega življa in jezika, katerih status je v novih državnih okvirih postal manjšinski. S tem je načrtovanje razmerij med slovenskim in drugimi jeziki na ozemlju Slovenije prvič v rokah slovenske politike. Prvi koraki načrtovanja so seveda bili pod močnim vplivom centralnih jugoslovanskih oblasti, omejeni pa z določili mirovnih pogodb, ki so se nanašala na narode manjšine v novonastalih držav. Ob prvih reakcijah slovenskih oblasti se je pokazala vsa stiska dotedanjega statusa slovenskega jezika ter neizmerna želja nadomestiti zamujeno. Zlasti pa prvi prijemi v jezikovnem načrtovanju izražajo strah pred revanšizmom manjšinskih skupnosti. V tej luči se nam tudi ukrepi pri urejanju razmerij med prekmurskim narečjem in knjižnim jezikom kažejo zlasti v narodno obrambni luči. Pot k "mirnemu" pomadžarjenju Slovencev je bila v Prekmurju namreč do leta 1913 že krepko zakoličena.

Zato je bilo vprašanje jezikovnega načrtovanja na tem območju eno prvih, ki so ga obravnavali že na drugem zasedanju Narodnega sveta za Prekmurje (ali t.i.m. prekmurskega parlamenta), 2. oktobra 1919. Gre za tipičen primer diriganega modela jezikovnega načrtovanja: Na sestanku so obravnavali tudi šolstvo. Predlogu po zamenjavi prekmurskih učiteljev s takšnimi, "ki znajo slovensko", zaradi česar bo treba iz ostale Slovenije pripeljati kakšnih sto učiteljev, je oporekalo več župnikov in pastorjev. Zahtevali so, da je treba poleg knjižne slovenščine upoštevati še prekmursko narečje. V ta namen naj bi za šolsko rabo ohranili tudi nekatere knjige v prekmurskem narečju, ki so bile dotlej v rabi. Poverjenik za socialno skrbstvo pri deželni vladi, Albin Prepeluh se v zapisu pritožuje nad prebivalstvom Prekmurja, ki

¹⁴ Kokolj, M., Horvat B. 1977. Prekmursko šolstvo. Murska Sobota, str. 117.

¹⁵ Podrobneje glej v študiji Albine Nečak Lúk (1981), "Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju od 1918-1945" Zgodovinski časopis, letnik 35, 279-286.

„.. nekako nezaupljivo gleda na nas in na našo upravo.“ In potem svetuje glede jezika: “Kar se jezika tiče, je večina ljudstva, zlasti protestanti v gorah (!), po številu 21.000, nahujskana po svojih, nam nenaklonjenih pastojih, mnenja, da njih jezik ni slovenščina, temveč prekmurščina in da jo mora tako ohraniti. Naše oblasti bodo morale pač to mentaliteto ondotnega ljudstva do določene meje tolerirati in le polagoma, v šolah pa izključno vpeljati pisno slovenščino.¹⁶

Klekl, ki je tudi sicer vztrajal pri rabi prekmurskega narečja - njegove Novine so vztrajale obveščanju prabivalstva pozno v trideseta leta, zamenjal je edino madžarski črkopis - se je kot član narodnega sosveta vztrajno zavzemal za postopen prehod k knjižnemu slovenskemu jeziku. Predlagal je, da bi v prehodni dobi v prvih razredih poučevali v prekmurščini, paralelno s knjižno slovenščino. Vendar je bil njegov predlog zavrnjen.

Zagledani v majhnost slovenskega naroda oziroma sorazmerno majhno število govorcev tega jezika so bili takratni nosilci jezikovnega načrtovanja tako vneti za uveljavljanje naionalne norme, da so jo bili pripravljeni uveljaviti z vsemi sredstvi. Namesto vzgoje k samozavesti in spoštovanju lastne etnične identitete in jezika, je bil dosežen prav nasproten učinek: Ljudi so prepričali, da ne znajo slovensko. To velja za jezikovna obrobja, še posebej tista, ki so ostala zunaj meja današnje države Slovenije. S tem tvegam trditev, da je Slovence zaradi ogroženosti, zaradi strahu pred večjimi in jezikovno bolj vitalnimi sosedi, jezikovno poenotenje tako zaposlovalo, da se je dogodila marsikakšna škoda slovenski “parole”, zlasti narečni zvrsti, posledično pa tudi slovenski identiteti. Ljudje, pripadniki slovenske manjšine, so se počutili kot v primežu med dvema jezikoma, jezikom večine in splošno pogovorno slovenščino. Njihovo narečje je bilo z vidika obeh in v primerjavi z obema nepomembno. V stiski so se pogosto odločali praktično, opustili so narečje in privzeli instrumentalno priročnejši večinski jezik. Posebne raziskave bi bilo vredno vprašanje, kako je takšen etnocentrični pristop pri jezikovnem načrtovanju vplival na procese etnične identifikacije v obrobni območjih.

Številne raziskave so namreč pokazale, da je narečje tisto, ki daje podlago za kulturno identifikacijske impulze. - Številne raziskave so pokazala, na prikrit status narečja, na njegovo integrativno vlogo: ljudje povezujejo narečje s stanji bližine, domačnosti, sproščenosti, ugodnega počutja. Vloga knjižnega jezika je v prvi vrsti instrumentalna: je sredstvo družbene promocije, posrednik družbene učinkovitosti in vzpona na družbeni lestvici, ki generira družbeno moč. V notranji razslojenosti določene družbe je lastnina tistih, ki tvorijo etnične/državne elite in ta položaj jim omogoča, da ga izrabljajo v svoj namen in ga razširjajo po svoji presoji. Ima simbolno povezovalno vlogo, vendar se dejansko povezovanje uresničuje preko narečja.

Jezikovno kontinuiteto in s tem etično identiteto je mogoče ohranjati ob spoštovanju tistega jezikovnega sredstva, ki se ga je človek naučil v krogu svoje družine, prave ali nadomestne. Samo to je jezik, ki ga dejansko smemo imenovati materinščina. Pa naj se nam glede na narodnostno načrtovalne namene še tako hoče kaj drugega.

Takšne so izkušnje povsod, kjer je narečje ohranilo arhaično, na prvi pogled od knjižnega jezika oddaljeno podobo. S tem vprašanjem se soočajo na zahodnem

¹⁶ Arhiv Slovenije, spisi deželne vlade za Slovenijo, 1919-25. Citirano po Kokolj, M., Horvat, B. 1977.

slovenskem etničnem obrobju, zlasti v Beneški Sloveniji, pa tudi v Porabju, kjer so vsaj v medijih zabrisali ostro mejo med izključno primerno, visoko zvrstjo in narečjem v množičnih občilih ter je določen del gradiva v lokalnem narečju, kar spodbuja zanimanje za pisano besedo v slovenskem jeziku sploh. Podmene, da bi takšno, postopno učenje slovenskega knjižnega jezika s pomočjo domačega narečja prispevalo k ohranitvi narečja pri najmlajših rodovih, saj bi starši doumeli njegovo funkcijo, danes na žalost ne moremo več preveriti, saj večina porabskih prvošolcev prihaja v šolo z zelo šibkim, v najboljšem primeru receptivnim znanjem narečja. Učenje slovenskega jezika tako začenjajo brez naravne narečne podlage, torej kot učenje tujega jezika. Mesto prvega, dominantnega jezika, je pri večini že zasedla madžarščina. Skozi katero jezikovno sredstvo dojemajo življenjsko predmetnost in svet, ni težko uganiti. Težko je razviti lojalnost do knjižnega jezika, če ne dopuščaš lojalnosti do domačega narečja. Vprašanja jezikovne (ob tem pa tudi etnične) pripadnosti ostajajo tako ta čas široko odprta. Po vsem, kar je za etnično in jezikovno revitalizacijo naredila dvojezična šola v Benečiji v Špetru Slovenov, ki spoštuje tudi narečno podlago, bi veljalo v Porabju posnemati njen zgled.

Za kratek čas med drugo svetovno vojno se je jezikovna politika na območju Prekmurja ponovno usmerila k vzpostavitvi nekdanjega statusa madžarskega jezika. Med madžarsko zasedbo Prekmurja je ta ponovno postal uradni jezik in jezik sporazumevanja v kanalih javne komunikacije. Iz šol je bil v prvi vrsti izrinjen slovenski knjižni jezik. Učitelji, prišleki iz drugih slovenskih pokrajin pa so bili odpuščeni. Učni jezik v šolah je bil bodisi tako imenovani vendski jezik bodisi madžarski. V slednjem primeru je imel vendski jezik status pomožnega jezika, ki naj pomaga k hitrejšemu učenju madžarščine. Na ta način je bilo ne le v Porabju temveč na celotnem območju Prekmurja ponovno vzpostavljeno razlikovanje med slovenščino v pokrajinah na desni strani Mure in prekmurskim narečjem. Poudarjanje jezikovnih razlik je služilo v podporo teoriji, po kateri Slovenci na levi strani Mure naj ne bi bili del slovenske etnične celote. K utemeljevanju svojskosti, avtonomnosti slovenskega narečja v Prekmurju in s tem uzaveščanju konstrukta o jezikovni in etnični drugačnosti Slovencev med mladino so bili pozvani tudi prekmurški izobraženci, ki so morali pripraviti ustrezne vendske jezikovne priročnike.¹⁷

Po letu 1945 se je položaj prebivalstva slovenske in madžarske narodnosti v Prekmurju z izjemo Porabja ponovno zamenjal. Za madžarsko manjšino so bile ustanovljene šole in oddelki z madžarskim učnim jezikom. Vendar so se ti oddelki vztrajno praznili, saj je absolventom teh šol pomanjkljivo znanje slovenskega jezika onemogočalo nadaljnje izobraževanje. Madžarska manjšina se je znašla v precepu med asimilacijo in getoizacijo. Prelomnico pomeni leto 1959, ko se začne razvijati dvojezično šolstvo in se postopoma vzpostavi celotna vertikala tudi z madžarskim učnim jezikom ob slovenskem. K uravnoteženju položaja obeh jezikov pa je pripomogel koncept institucionalne dvojezičnosti, ki dodeljuje slovenskemu in madžarskemu jeziku na narodnostno mešanem območju Prekmurja enakovredno vlogo v javnem sporazumevanju. Mogoče je postaviti podmeno, da je današnje stanje znanja in rabe madžarskega jezika v veliki meri posledica ugodne jezikovne politi-

¹⁷ Glej študijo M.L. Greenberga "Ágost Pável's Prekmurje Slovene Grammar", Slavistična revija 37/1989, 353-364.

ke Slovenije, ki je podlago za uveljavljanje institucionalne dvojezičnosti in za vzpostavitev uravnoteženega govornega položaja na tem območju gradila na individualni dvojezičnosti ne le pripadnikov manjšine temveč tudi večinskega prebivalstva.

Na območju slovenskega Porabja, ki je pripadlo po prvi svetovni vojni pripadlo Madžarski ter v slovenskih vaseh na avstrijskem Štajerskem pa je tudi po drugi svetovni vojni statusno razmerje med jeziki v stiku ostalo nespremenjeno: slovenščina je ohranila dotedanji manjšinski status, njen položaj oziroma položaj rojenih govorcev tega jezika je ostal v domeni dobre volje večinske jezikovne skupnosti. Podatek, da je slovensko Porabje poleg Beneške Slovenije edina slovenska pokrajina, katere prebivalci niso nikoli zaživel v okrilju države matičnega naroda, sam zase govori o položaju slovenskega jezika v teh krajih. To pomeni, da nikoli niso imeli možnosti doživeti svojega jezika kot sredstva, ki je primerno za sporazumevanja v vseh govornih domenah, formalnih in neformalnih. To dejstvo se odraža tudi v njihovih stališčih glede pomena, ki ga pripisujejo slovenščini. Vendar je zadnjem času mogoče opaziti več znamenj, ki napovedujejo povečano zanimanje za slovenski jezik na teh območjih.¹⁸ To pa obljublja tudi premike na področju narodnostne identitete v prid oživljanja zavesti o pripadnosti k slovenski etniji.

IZBRANA LITERATURA:

- LUKÁCS, I. (ur.) (1996), *A Vend kéréds. Kossics Alapítvány - Košičev sklad*, Budapest.
- BUGARSKI, R. (1986), *Jezik u društvu. Prosveta, Beograd.*
- DULAR, J. (1988), *Med jezikovno politiko in jezikovno kulturo. XXIV.seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 31-47.*
- GREENBERG, M. L. (1989), *Ágost Pável's Prekmurje Slovene Grammar. Slavistična revija, 37, 353-364.*
- HAUGEN, E. (1980), *Language Problems and Language Planning: the Scandinavian Model. V: Nelde, H. P. (ed.) Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.*
- KOKOLJ, M., HORVAT, B. (1977), *Prekmursko šolstvo. Murska Sobota.*
- MAL, J. (1993), *Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva založba, Celje.*
- NEČAK, D. (1995), *Historical Elements for Understanding the "Yugoslav Question" . V: Yugoslavia the Former and the Future. - (Ed. Payam Akhavan, Robert House). - Washington : The Brookings institution ; Geneva : The United nations research institut for social development, 13-28.*
- NEČAK LÜK, A. (1981), *Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju od 1918-1945. Zgodovinski časopis, 35, 279-286.*
- NEČAK LÜK, A. (1995), *The linguistic aspect of ethnic conflict in Yugoslavia. - V: Yugoslavia: the former and future. - (Ed. Payam Akhavan, Robert House). -*

¹⁸ Slovenščina na Avstrijskem Štajerskem doživlja pravo pomlad. Po podatkih osrednje organizacije štajerskih Slovencev, Kulturnega društva Člen 7, in po uradnih podatkih šolskih oblasti na Štajerskem je zanimanje na osnovnih šolah v krajih vzdolž meje precejšnje. K pouku slovenskega jezika je prijavljenih nad 150 otrok, jezikovne težaje v raznih krajih Štajerske, skupaj z glavnim mestom Gradec, pa obiskuje 400 ljudi. (Delo, 24.5.1996, str. 52).

- Washington: The Brookings institution; Geneva: The United nations research institut for social development, 112-120.
- POGORELEC, B. (1979), Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa. XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 3-29.
- POGORELEC, B. (1990), Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. V: *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell' Ape-Adria*. Delovna skupina za proučevanje večjezičnosti v deželah Alpe-Jadran. Aviani Editore, Udine, 179-193.
- PRUNK, J. (1992), Slovenski narodni vzpon. Ljubljana.
- ŠKILJAN, D. (1988), Jezična politika. Zagreb.
- TOPORIŠIČ, J. (1979), Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega jezika, XV. seminar SJK, 31-44.
- TOPORIŠIČ, J. (1995), Družbenost slovenskega jezika. Ljubljana.
- ZWITTER, F. (1990), Slovenci in Habsburška monarhija. V: *O slovenskem narodnem vprašanju*. Slovenska matica, Ljubljana.